

מאורות

אורות ישראל
מכללת אקדמית לחינוך

מייסודן של מכללת מורשת יעקב
ומכללת אורות ישראל

עיונים בסידור התפילה ובפרשת השבוע

ליל שבת: זמירות – יום זה לישראל

מפלט מהשחור ← למעין עולם הבא ← לגאולה שלמה

התפתחות תפקיד השבת בפיוט "יום זה לישראל"

יצחק – כן; לוריא – לא; חזן ולא חזק
התודעה הרווחת סביב שולחן השבת היא שלפנינו עוד יצירה של הארי"ל. דא עקא, שאם עד לפני מספר שנים היו אלו רק חוקרים בודדים ויודעי חן (מאליעזר לאנדסהוט, "עמודי העבודה", ברלין 1856 ועד אברהם מאיר הברמן) שהעזו לפקפק בעניין, הרי שכיום העניין חתום וחלוט. היצירה נכתבה עוד בטרם החזיק הארי"ל בנוצת הקלף.

עיקרי שלבי זהו המחבר

בסידור משנת 1584 הפיוט קטוע והאקרוסטיכון שלו שם הוא "יצחק ל חזן". משורר אלמוני לקח את חלקו הראשון של הפיוט, החתום באקרוסטיכון "יצחק", וחיבר לו בתים נוספים כדי ליצור את האקרוסטיכון "יצחק לוריא חזק".

פרופ' אדווין סרוסי (ראש הקתדרה למוזיקולוגיה באוניברסיטה העברית) מעיין באוסף גינסבורג (פטרבורג, רוסיה), אחד המקורות החשובים לשירה עברית בעלת מסד היספאני מראשית המאה ה-16. ושם בכתב יד מס' 1224, בדפים 14–15, מגלה את הפיוט "יום זה לישראל" השלם. שמו של המשורר, החתום באקרוסטיכון, הוא יצחק סלמה. פרופ' סרוסי משער שהיה חזן, וזאת על סמך החתימה במחרוזת (של האות ח"ת בלבד בבית המתחיל במילה "חדש"). על יצחק סלמה, ששירים רבים שחיבר כלולים בכתב היד הזה, ידוע מעט מאוד. הוא נמנה ככל הנראה עם דור מגורשי ספרד שהתיישב באימפריה העות'מאנית, ייתכן מאוד שבסלוניקי.

"ור"מ אומר יכולה היא [השבת] שתרחם"

הרב קוק, בפירושו על מסכת שבת (עין א"ה א, מד) מדגיש את התפקיד האידאלי של השבת ואת האבחנה בין הצורך לזעוק על צרת היחיד ובין היניקה הנכונה מכוחה של השבת. עצם הידיעה שיכולה היא שתרחם, דיה להעצים את האדם באמונה גדולה. וכך כותב הרב:

כיון שקדושת השבת צריכה לפעול כ"כ על הנפשות, עד שלא יאבה האדם כלל להשתקע בפרטיות שלו, ולנגד עיניו יהי רק חפץ ד' כנוסח התפילה הקצרה, "עשה רצונך בשמים ממעל והטוב בעיניך עשה", וזה הרעיון ימנעו מזעקה על צרתו, ע"כ לא נכון גם להזכיר את יסוד טובת עצמו הפרטית במאמרו. נדמה לו לומר שההבנה הגדולה הזו באה לידי ביטוי בפיוט שלפנינו, בתהליך של הפנמה, צעד קדימה ושני בתים אחורה. מדי אמות של נפש כואבת עד לשמיעת קול הרינה והישועה לכלל ישראל.

שחורה אני כל ימות השבוע, ונאוה אני בשבת (מדרש שיר השירים רבה)

יהיה המחבר אשר יהיה, בין אם היה בגולה הדוויה ובין אם בארץ ישראל השוממה, הרי שצרה ויגון היו מנת חלקו והשבת הייתה מקום מנוחתו. במשך שנים רבות הגלות שוברת את האומה, הנפשות כואבות ומצרות, ורק לשבת הכוח להסיר האנחה ולמצוא מעט שקט ובטחה. לקראת אמצע השיר (אולי אמצע הגלות...), מצליחים מדי פעם להעז ולדמיין את השיבה לארץ, מעין עולם הבא, ואף את בית החלומות, שם נקריב שי למורא במהרה בבניין שמחות וכך יישכחו קמעא כל האנחות. "חדש מקדשנו זכרה נחרבת".

ולקראת הסוף עולה הדרישה לגאולה שלמה

לא רק מפלט משגרת הגלות וצרות היחיד, אלא מקור כוח לתפילה כלל ישראלית ולדרישה לקול רינה וישועה. וכך חותם יצחק בבית האחרון:

קול רנה וישועה לְיִשְׂרָאֵל הַשְּׁמִיעָה
בְּבֵא חֲזִיוֹן תְּשׁוּעָה צוֹר מִצְמִיחַ יְשׁוּעָה
אוֹר שְׁמֵשִׁי הוֹפִיעָה תְּמִיד הַזְּרִיקָה
שֶׁבֶת מְנוּחָה

ידועה אמרתו המפורסמת של אחד העם כי "יותר מששמרו היהודים על השבת, שמרה השבת עליהם". לשבת מהות בפני עצמה. השבת אינה מתחילה מאוסף של כללים, הלכות ואיסורים, אלא המהות והאידאל מכתביבים גם את הצורך בכללים.

כך בחינוך. אין זה נכון לצאת מהפרטים, מהכללים, מהתקנון ומשם לנוע להגשמת האידאל החינוכי; יש להעמיק, ללמוד ולהגדיר את אידאל החינוך, את מקורות הכוח והעוצמה של החינוך, ולאור זאת להגדיר את המסגרות והגבולות.

יום זה לְיִשְׂרָאֵל אוֹרָה וְשִׁמְחָה
שֶׁבֶת מְנוּחָה
צְוִיַת פְּקוּדִים בְּמַעֲמַד סִינִי
שֶׁבֶת וּמוֹעֲדִים לְשִׁמּוֹר בְּכָל שָׁנָי
לְעֶרְוֹת לְפָנַי מִשְׁאֵת וְאַרְוִיחָה
שֶׁבֶת מְנוּחָה
חֲמִידַת הַלְבָבוֹת לְאַמָּה שְׁבוּרָה
לְנַפְשוֹת נִכְאָבוֹת נְשָׁמָה יְתָרָה
לְנַפֵּשׁ מְצָרָה יִסִּיר אֲנִיחָה
שֶׁבֶת מְנוּחָה
קִדְשֶׁת בְּרַכְּתָּה אוֹתוֹ מְכַל גְּמִים
בְּשֶׁשֶׁת כְּלִית מְלֶאכֶת עוֹלָמִים
בוֹ מְצָאוּ עֲגוּמִים הַשֶּׁקֶט
וּבִטְחָה
שֶׁבֶת מְנוּחָה
סִתְרֵי תַעֲלוּמוֹת חֲכָמָה מִפָּאֵרַת
בְּמַצּוֹת תְּמִימוֹת תּוֹרָה מִיִּשְׂרָאֵל
נִפְשׁ מִהַדְרַת יִצְחָל מִשׁוּחָה
שֶׁבֶת מְנוּחָה
לְאַסוֹר מְלֶאכָה צְוִיַתְנוּ נוֹרָא
אֲזַכָּה הוֹד מְלוֹכָה אִם שֶׁבֶת
אֲשִׁמּוּרָה
אֶקְרִיב שִׁי לְמוֹרָא מְנָחָה
מְרֻקָּה
שֶׁבֶת מְנוּחָה
מְמִינֵי מִטַּעֲמִים אֶרְדָּה שְׁלַחֲנִי
כְּבָשִׁים תְּמִימִים פְּרוֹת וַיִּין שְׁנֵי
בְּטוֹב רַחֲמֵי תְּמִיד אֲשִׁמְחָה
שֶׁבֶת מְנוּחָה
הוֹאֵל נְהַלְנֵי צוֹר עַל מֵי מְנוּחוֹת
בְּמַהֲרָה הֲרֵאֵנִי בְּבִינֵי שְׂמֻחוֹת
אֲזִי כָל אֲנָחוֹת אֵלֵי אֲשַׁחֲחָה
שֶׁבֶת מְנוּחָה

מקראה לשיר

1. הבתים המנוקדים (בין פפונט גדול בין בקטן), היוצרים את האקרוסטיכון יצחק לוריא חזק, נמצאים בשירונים הביתיים.
2. הבתים בעלי פונט גדול (בין מנוקדים ובין אלו שאינם), היוצרים את האקרוסטיכון יצחק סלמה ח) מופיעים בכתב היד מס' 1224.

אריאל בן ברוך

מרצה בהתמחות לחינוך חברתי קהילתי

פרשת תולדות

שְׁדָה אֶשֶׁר בָּרַכּוּ ה'

נעמוד על תוכנם של שלושה מקורות:

מתנתיין: ואלו הן הפסולין – המשחק בקוביא והמלוה בריבית, ומפריחי יונים, וסוחרי שביעית [...] אמר רבי יהודה: אימתי? בזמן שאין להן אומנות אלא הוא, אבל יש להן אומנות שלא הוא כשרין. גמרא: משחק בקוביא מאי קא עביד? [...] רב ששת אמר: [...] לפי שאין עסוקין ביישובו של עולם [...] דתנן אמר רבי יהודה: אימתי? בזמן שאין להן אומנות אלא הוא, אבל יש להן אומנות שלא הוא כשרים. אלמא טעמא דמתנתיין משום יישובו של עולם הוא (סנהדרין כד, ב).

רב ששת מסביר ששורש פסול עדות במי שמהמר (משחק בקובייה) נובע מכך שכל זמנו מכוון לדבר שאינו תורם לפיתוח העולם. הקב"ה לא שם אותנו כאן כדי לכלות את זמנו, אלא כדי לפתח את עולמו.

ודאי שלכלל ההמון כעט בלתי אפשר שיתמידו כל ימיהם רק בעסק התורה [...] ועל זה אמרו באבות כל תורה שאין עמה מלאכה [...] ויחיד שאפשר לו הוא צריך לקיים "לא ימוש ספר התורה" (נפש החיים, שער א, ח).

ר' חיים מוולוז'ין מתאר את המציאות הפשוטה. עם כל הרצון הטוב זה לא מעשי להתעסק רק בתורה ולהניח את צורכי העולם הזה. יש לשלב בין השניים כדי להשאיר את התורה בחיינו ועם זאת להתקיים בעולם הזה ולפתחו. אך יחידים בעלי יכולות לכך אכן צריכים להקדיש את חייהם לתורה.

האמונה האלקית הגדולה אשר בלב ישראל, אין לה ערך ולא דוגמא ולא משל. ואפילו האפיקורסות הישראלית, היא מלאה אמונה וקדושה [...] בתוכיות הנשמה יש אור אלקים חיים (קבצים ג, שלי"ב).

הרב קוק מלמד אותנו שגם אצל היהודי הרחוק ביותר קיים רובד אלוקי חבו שברגע אחד של אמת יבוא ויתגלה.

כאשר יצחק משתכנע שיעקב המחופש הוא עשו הוא אומר, "וַיֹּאמֶר רָאָה רִיחַ בְּנֵי פְרִיחַ שְׁדָה אֶשֶׁר בָּרַכּוּ ה'" (בראשית כז, כז). המורשת של אלקי העבריים היא לפעול בעולם הזה

ולפתח אותו מתוך עולם. יעקב, יחיד הסגולה, הוא כולו רוחני ואינו מתעסק בענייני העולם הזה, בעוד שעשו הוא איש ציד, פועל ומפתח בעולם. לכן יצחק מגיע למסקנה שאמנם עשו אינו מל"ו שבדור, אך יש בו את הפוטנציאל הנחוץ להמשך המורשת. ממילא, בתוכיותו קיימת גם האלוקות, כפי מסביר הרב קוק זצ"ל. על כן הוא זה שצריך לקבל את הברכות שיהפכו אותו ליורש דרך אבותיו.

הברכה המקורית המיועדת לעשו נעוצה בשילוב רוחני בחיי העולם הזה, "וַיִּתֵּן לְךָ הָאֱלֹהִים". אמנם התוכן הוא גשמי, אך הוא מגיע מברכתו של הקב"ה, וכאן המפתח. אם לא אמלא כרטיס לוטו – לעולם לא אזכה במיליונים שהקב"ה רוצה לתת לי. ברכת שפע גשמי מהקב"ה יכולה לבוא לידי מיצוי אך ורק כאשר אני פועל בעולם הזה מתוך חיבור לקב"ה. זה רצונו של יצחק בנתינת הברכה – יהיה לך שפע גשמי מאחר שאתה פועל ומפתח בעולם, רק תדע מהיכן זה מגיע. תכיר בקב"ה ותדע להודות לו על השפע, וממילא תתקרב אליו.

ברגע שעשו מגיע ויצחק מבין מה קרה, מחלחלת לתודעתו ההבנה: יעקב הרוחני קיבל עתה שפע גשמי הדורש ממנו לפעול בעולם הזה. יעקב קיבל את מה שחסר לו ועל כן הוא יהפוך להיות ממשך הדרך. ואכן, המציאות דחפה את יעקב להגיע אל לבן ולהפוך לעובד אדמה, ובנוסף לזהותו הרוחנית הוא נהיה איש המחובר לעבודת העולם הזה דרך אמונה בקב"ה.

ממשך דרך יוכל להיות רק אחד ולכן עשו מקבל ברכה אחרת, גשמית כולה. הקב"ה אינו מוזכר בה. ר' אלימלך מליז'אנסק מסביר שגם עשו הבין זאת ולכן החליט להרוג את יעקב. בעצת אמו, ברח יעקב אל אותו המקום שיעזור לו לממש את הברכה להפוך לממשך הדרך ולמעמיד העם שנקרא על שמו.

יהי רצון שנוזכה כולנו להגיע אל הברכה שקיבל יעקב אבינו. שנדע לחיות ולפתח את עולמו של הקב"ה מתוך אמונה בו. (נכתב בהשתתפות זאב לייב)

מעייני לוי

סטודנטית בהתמחויות לתקשורת

ולחינוך חברתי קהילתי

ברוריה מכמן

בכל דרכיך דעהו

חינוך ברוח תנועת המזרחי

תנועת המזרחי (מרכז-רוחני) נוסדה בוילנה בשנת תרס"ב (1902) מיד לאחר הקונגרס הציוני השני, כתנועה דתית-לאומית. מייסדה ומנהיגה הרוחני בשנות התהוותה היה הרב יצחק יעקב ריינס. ההחלטה של הרב ריינס להצטרף לתנועה הציונית באה מתוך אמונתו שרק פעילות בתוך התנועה הציונית תוכל להשפיע על דמותה של המדינה העתידה לקום. מבחינה אידאולוגית נוצרה בתנועת המזרחי אלטרנטיבה דתית לחינוך הלאומי החילוני שביקש ליצור דמות של "עברי חדש" ולשנות את סדרי הלימוד הישן על סמליו ועל תכניו. תנועת המזרחי ביקשה להוכיח כי אפשר לחנך להשקפות לאומיות היונקות מן המסורת, תוך שמירה על קשר הדוק עם העשייה הציונית המתהווה בתוך הבית הלאומי המתחדש בארץ ישראל.

נוסף על חינוך דתי לאומי ראתה התנועה חשיבות רבה בלימודים אקדמיים-כלליים שמשמעותם הקניית מיומנויות לתפקוד אזרחי בחברה מודרנית, שיאפשרו השתלבות של חברי התנועה בכל תחומי החיים: "אין אנו רשאים בשום אופן להסכים כי כל השכלתנו תהיה מצומצמת רק באותם הלימודים הלאומיים או הדתיים המיוחדים רק לנו, וכשנצטרך לרופאים, אדריכלים ומהנדסים נביא אותם מארצות אחרות [...] מוכרחים אנו לבנות בתי ספר ללימודים עבריים וכלליים" (הרב ברלין, התור, 1922). נושא נוסף שסביבו התמקד ויכוח בדבר החינוך היה שפת ההוראה בבתי הספר היהודיים בכלל ובארץ ישראל בפרט. ויכוח זה נודע בשם "מלחמת השפות" (1913). בעוד שבארץ ישראל היו ארגונים שבבתי הספר שלהם לימדו אידיש או גרמנית, הציבה תנועת המזרחי את לימוד השפה העברית כעיקרון רב חשיבות.

ראוי לציין שכבר בראשית הדרך עמד חינוך הבנות במרכז תשומת הלב והדיונים של הציונות הדתית. שני כוחות חברתיים פעלו לייסוד זרם המזרחי שיחנך ברוח הדגשים שהוזכרו לעיל: מבחון פעלה יהדות הגולה ומבפנים פעל היישוב הישן בארץ ישראל. בארץ ישראל נפגשו שני הכוחות: תנועת המזרחי שהגיעה מהגולה ורצתה לקרב את אנשי היישוב הישן בארץ ישראל למפעל הציוני, ולצד זה היו בין אנשי היישוב הישן אלה שחיפשו דרך להעניק השכלה כללית לבני הדור הצעיר הגדל בארץ.

זרם המזרחי בחינוך הפך ברבות הימים לחינוך הממלכתי דתי הקיים בימינו במדינת ישראל.

מקורות

- אלבוים-דרור, רחל, החינוך העברי בארץ ישראל, יד יצחק בן צבי, ירושלים תש"ן.
- מכמן, ברוריה, "תכנית הלימודים לבתי הספר העממיים של המזרחי משנת תרצ"ב", בתוך: דון-יחיא, אליעזר (עורך), בין מסורת לחידוש, אוניברסיטת בר-אילן, רמת גן תשס"ה, עמ' 199–224.
- רו, שמחה (עורך), מאה שנות חינוך ציוני-דתי, ירושלים תשס"ז.